

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10.02>

Думич Х.М.

к.ю.н.,

старший викладач кафедри теорії права та прав людини
Український католицький університет

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПІДСТАВ ПРОВЕДЕННЯ АКЦІЇ «ВІСЛА»

Постановка проблеми. Після завершення Другої світової війни українське етнічне населення, що проживало на території т. зв. «Закерзоння», зазнало примусової депортації на терени Західної Польщі. Ці виселення мали примусовий характер і тривали з 1944–1951 рр., але найбільш відомими та наймасштабнішими були переселення, які тривали з 28 квітня по 29 липня 1947 р. й отримали назву Акція «Вісла».

У наукових дослідженнях, що стосуються цієї теми, багато уваги приділяється історичним аспектам проведення Акції «Вісла», але не розглядається питання правового аналізу формальних підстав і порядку проведення цього примусового виселення.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Аналіз і дослідження підстав, етапів і мети проведення Акції «Вісла» тією чи іншою мірою були предметом дослідження як зарубіжних, так і українських вчених, серед яких: Ю. Гаврилюк [1], Г. Керниця, Є. Місило [5], Г. Мотика [6], М. Нікітюк [2], І. Патриляк [4], В. Стрійчук [10] та ін.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження й аналіз юридичних підстав проведення Акції «Вісла», визначення часових меж проведення Акції «Вісла», характеристика основної мети Акції – проведення протиправних примусових депортацій українського населення з території Закерзоння на територію Західної Польщі у 1947 р.

Виклад основного матеріалу. 28 березня 1947 р. мала місце важлива, хоч і сумна дата в історії українського народу. Саме в цей день польським комуністичним урядом було

прийняте офіційне рішення про початок примусової депортації українського населення із т. зв. «Закерзоння» – Лемківщини, Надсяння, Підляшшя й Холмщини – на західні землі Польської держави, що отримала назву Акція «Вісла».

Якщо проаналізувати обставини, які передували проведенню Акції «Вісла», то, на перший погляд, може скластися враження, що рішення про проведення депортації українського населення мало спонтанний характер і було зумовлене певною історичною подією. Проте юридичний аналіз історичних подій, фактів і документів цього періоду дає змогу зробити висновок, що ці дії були послідовно та чітко сплановані режимом комуністичної Польщі за підтримки комуністичного уряду Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР).

Першим кроком до проведення Акції «Вісла» можна вважати 16 серпня 1945 р., коли було підписано Договір про радянсько-польський державний кордон між СРСР і Польщею. Згідно з договором до Польщі перейшли українські етнічні території Лемківщини, Надсяння, Підляшшя та Холмщини, а до СРСР – території сучасних Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Волинської та Тернопільської областей.

Одночасно із юридичним вирішенням питання щодо поділу земель і встановлення державних кордонів Польща та СРСР розпочали переговори про обмін населення. Формальні домовленості щодо цього питання відображені в Угоді про взаємний обмін населенням у прикордонних районах від

9 вересня 1944 р., яка була підписана між Польщею та СРСР. Зміст цієї угоди полягав у добровільному переселенні етнічних поляків, котрі мешкали на території Галичини, Волині та Полісся до Польщі, а етнічних українців – із території Закерзоння до Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР). У період між жовтнем 1944 р. та серпнем 1946 р. із Польщі було переселено 482 тис. українців [1].

Незважаючи на задекларований добровільний характер переселення, в багатьох випадках українське населення піддавалося протиправним примусовим виселенням. А тому ці переселення викликали великий опір Української Повстанської Армії (далі – УПА) й Організації Українських Націоналістів (далі – ОУН). Той факт, що багато виселених українців повернулися з території УРСР, а також чутки про можливу війну з боку Німеччини викликали занепокоєння польського уряду, який після завершення Другої світової війни став на шлях формування моноетнічної держави. За цих умов польська комуністична влада вирішила цілком виселити українське населення з його етнічних земель і розпорозити по всій Польщі [2].

Важливим є той факт, що польський комуністичний режим розпочав підготовку до проведення Акції «Вісла» задовго до її фактичного проведення. Ще на самому початку 1947 р. уряд Польщі зрозумів, що українське питання не вирішено, а радянські збройні сили, які здійснювали «репатріацію» у 1944–1946 рр., залишили територію Польщі, й надалі СРСР відмовився приймати до себе польських українців [3].

Вже у січні 1947 р. польський уряд провів активні заходи щодо реєстрації всіх українських родин у регіоні. Наприкінці лютого 1947 р. в Генеральному штабі Війська Польського вже обговорювалися конкретні плани депортації [4, с. 31–32]. Саме в цей період сформувалося бачення того, що найкращим рішенням буде переселити українське населення на землі західної та північної частини

Польської держави, що до 1945 р. належали Німеччині. Уряд Польщі вбачав таке рішення раціональним, бо вирішувалося питання, з одного боку, щодо виселення українського етнічного населення і ліквідації українського руху опору, а з іншого – відновлення за рахунок українців поселень, які були зруйновані й обезлюднені під час війни.

Так, заступник начальника Генерального штабу Польщі С. Моссор у Звіті міністрові національної оборони Польщі М. Жимерському від 20 лютого 1947 р. щодо майбутнього українського населення висловив думку: «Оскільки Радянський Союз уже не приймає цих людей, видається за необхідне здійснити енергійну акцію їх переселення... розпорозивши по всіх Повернених Землях, де вони швидко асимілюються» [5, с. 57].

У рапорті Воеводського Комітету Безпеки в Жешуві до Державної Комісії Безпеки від 25 лютого 1947 р., С. Моссор підтвердив свою позицію щодо того, що, українці, які продовжували залишатися на території Жешувського воєводства, «становлять базу забезпечення, розвідки і зв'язку банд УПА. Обов'язково слід довести до повного кінця акцію виселення, розпочату в 1945 р. Якщо зараз немає можливості переселити цих українців до СРСР, то треба скерувати їх на захід і поселити розпорозено, аби унеможливити шкідливу діяльність» [5, с. 60]. Попри ці обставини, фактичних підстав для проведення примусової депортації українського населення не було, а активність українського руху опору, яка зросла протягом 1945–1946 рр., значно зменшилася.

Такою фактичною підставою для прийняття рішення про проведення Акції «Вісла» стало вбивство віце-міністра національної оборони Польщі К. Свєрчевського 28 березня 1947 р., у районі с. Яблочне, за офіційною версією, у бою із загоном УПА. Досі ця ситуація викликає дискусії серед істориків щодо того, це було випадковістю чи провокацією з боку комуністичного уряду Польщі. Так, на думку польського історика Г. Мотики,

це було випадковістю: загони УПА мали за мету поповнити лише свої запаси та зовсім не були обізнані, що вбили високопоставленого польського генерала [6, с. 122–130].

Також свідчення свідків підтверджують те, що це вбивство стало *casus belli* для ліквідації загонів УПА, а це було неможливим без виселення українського населення, яке надавало їм підтримку. Як згадували очевидці цих подій: «Нас підозрювали в співробітництві з Українською Повстанською Армією. Крім того, нас звинуватили у вбивстві польського генерала Кароля Сверчевського... Говорили, що лемки у своїх селах переховують вояків УПА. У Чертижному ніхто не співпрацював з УПА, але це було використано як підставу для депортації» [7, с. 73].

Натомість 29 березня 1947 р. на засіданні Політбюро Центрального Комітету Польської Робітничої Партії (далі – ПРП) було постановлено провести «репресивну акцію» щодо українського населення, яка б передбачала: «Швидкими темпами пересилити українців і змішані родини на повернені терени (передусім Півн.[ічна]. Пруссія), не витворюючи суцільних груп і не ближче 100 км від кордону» [5, с. 71]. До повернених теренів відносили Вроцлавське, Гданське, Познанське й Ольштинське воєводства.

Важливо зазначити, що на момент прийняття рішення про виселення українців Політбюро мало тільки короткий і досить неточний запис телефонограми командувача Краківського Округу генерала М. Венцковського, надісланої начальникові Генерального Штабу Війська Польського (далі – ВП) генералу В. Корчинцу по обіді 28 березня 1947 р. щодо інциденту із вбивством генерала К. Сверчевського [5, с. 68–70].

Одночасно з тим була створена спеціальна слідча комісія для з'ясування обставин смерті генерала К. Сверчевського. Цікавим є той факт, що звіт комісії польська влада отримала лише 22 квітня 1947 р., фактично тоді, коли юридичне рішення вже було прийнято та реалізовувалася, і він містив лише припущення

щодо організації засідки УПА [5, с. 118–127]. Основна аргументація зводилася до того, що польські солдати ніби то чули вигуки українською мовою. Тобто можна із впевненістю сказати, що рішення польського комуністичного уряду щодо проведення Акції «Вісла» на цій підставі було сумнівним і передчасним.

Це рішення втілювалося у Розпорядженні Державної Комісії Безпеки для Оперативної Групи «Вісла», яка і мала проводити однойменну операцію і до завдань якої було віднесено евакуацію «усіх відтінків української національності, а так само тих польсько-українських родин, які співробітничали з УПА <...> на північно-західні землі, оселяючи їх там у можливо більшому розпорощенні...» [5, с. 108].

11 квітня 1947 р. Політбюро ПРП своїм рішенням призначило штаб оперативної групи «Вісла» (далі – ОГ «Вісла»): головнокомандувачем групи став бригадний генерал С. Моссор, його заступниками – полковник Е. Корчиньскі, полковник Ю. Гібнер і ще два офіцери. Територію дій ОГ «Вісла» поділили на 4 оперативні простори:

«С» (Сянік) – підлягав особисто генералові С. Моссору;

«Р» (Ряшів) – підлягав командирові 9 Державної Поліції;

«Л» (Люблін) – підлягав командувачеві Люблінського Округу;

«Г» (Горлиці) – командування організували у другій фазі акції [5, с. 26].

Вже 14 квітня 1947 р. польським урядом були затверджені та надіслані до цивільної адміністрації директиви, зокрема інструкція щодо виселення, транспортування та поселення українського населення. Ці директиви розпочиналися словами щодо необхідності «остаточно вирішити українську проблему в Польщі». Орієнтованим часом початку проведення Акції «Вісла» передбачали 23 квітня 1947 р., проте з огляду на затримку окремих підрозділів початок перенести на 28 квітня 1947 р. [3].

Як законодавчу підставу для переселення українського населення було використано положення польського законодавства про

проживання у прикордонній смузі [5, с. 60–61]. Зміст цього положення полягав у тому, що воєвода чи уповноважена ним повітова влада були уповноважені забороняти проживання й перебування на території прикордонної зони на певний час чи постійно, якщо цього вимагали інтереси безпеки й охорони кордонів країни [11]. Необхідно зауважити, що використання цієї концепції було не новим: вона вже застосовувалася при виселенні українців із Лемківщини до УРСР у 1944–1946 рр.

Сьогодні не існує єдиної думки, щодо того, хто був ініціатором Акції «Вісла»: чи сама польська комуністична влада, чи уряд СРСР. Відомий польський історик Р. Тожецький стверджував, що рішення про проведення депортації було ухвалене у Москві в лютому 1947 р., а її план підготував за дорученням Л. Берії та Г. Маленкова нарком внутрішніх справ УРСР С. Савченко. Лише після цього у березні 1947 р. відповідне рішення було ухвалено Політбюро ЦК ПРП, а потім, 12 квітня 1947 р. – Державною комісією безпеки Речі Посполитої [8]. Цю версію підтверджує і вже згаданий Г. Мотика, який проводить цікаву паралель: перша назва Акції «Вісла» була «Схід», а в жовтні 1947 р. в Західній Україні сталінський режим провів масову депортацію сімей прихильників українського підпілля – операцію «Захід» [9, с. 533–535].

Ще одним документом, який припускає можливість втручання СРСР у проведення Операції «Вісла», є Лист міністра державної безпеки УРСР С. Савченка на адресу союзного міністра В. Абакумова від 20 лютого 1947 р. У ньому містилася інформація щодо пропозиції М. Хрущовим надати допомогу польському комуністичному уряду для проведення операції з ліквідації національно-визвольних рухів у прикордонних районах Польщі, оскільки вони загрожують не тільки інтересам польського комуністичного уряду, але і підривають інтереси УРСР. Отже, між Польщею та СРСР існувало розуміння можливості спільних дій щодо виселення українського населення та боротьби з ОУН-УПА.

Щодо проведення самої Акції «Вісла», то усі основні рішення про склад керівництва Оперативної Групи, терміни та критерії виселення приймало Політбюро Центрального Комітету ПРП. Саме цей орган ухвалив рішення про розміщення нелояльного українського цивільного населення у концентраційному таборі «Явожно». Також ключовими були рішення Державної Комісії Безпеки й Ради Міністрів Польщі, зокрема: рішення Державної комісії безпеки від 16 квітня та 15 липня 1947 р. та Президії Ради Міністрів від 24 квітня 1947 р. Також 24 квітня 1947 р. генерал С. Моссор видав наказ, згідно із яким командирам дивізій і полків дозволялося арештовувати та направляти в концентраційні табори тих осіб, які були запідозрені у співпраці з ОУН-УПА.

Депортаційні заходи проходили у три етапи:

– перший – із 28 квітня до 15 червня 1947 р., коли українців виселяли із повітів Лісно, Сянік, Перемишль, Ясло, Коросно, Любачів, Горлиці, Ярослав;

– другий – із 15 до 30 червня 1947 р., коли українське населення виселяли з повітів Новий Сонч, Новий Тарг, Томашів Любельський, Грубешів;

– третій – тривав із початку липня до кінця жовтня 1947 р., коли було виселено українське населення з решти повітів Закерзоння [10].

Офіційною датою завершення Акції «Вісла» прийнято вважати 28 липня 1947 р., оскільки вже 29 липня 1947 р. комуністичний уряд Польщі прийняв рішення про ліквідацію штабу ОГ «Вісла». Але фактично кінцевою датою завершення Акції «Вісла» є кінець вересня – початок жовтня 1947 р. після загибелі провідника ОУН «Закерзонського краю» Ярослава Старуха, хоча переселення тривало і в 1948 р. Останні 32 українські родини виселено з повіту Новий Торг до Щецинського воєводства на початку 1950 р. [3].

Окремі рішення, які порушували права переселеного українського населення, ухвалювалися і після цього періоду. Так, 27 серпня

1947 р. польський уряд прийняв декрет, згідно з яким у державну власність перейшло все майно українців і греко-католицької церкви. Фактично цей документ позбавив права власності всіх переселених українців і грубо порушив їх право на власність.

Висновки. Отже, підсумовуючи вище наведене, можна дійти висновків, що рішення про проведення Акції «Вісла» було не спонтанним, а завчасно і ретельно спланованим комуністичним урядом Польщі з підтримкою комуністичного уряду СРСР. Незважаючи на те, що переселення повинно було бути добровільним, фактично виселенню, яке часто супроводжувалося застосуванням фізичного і морального насильства, підлягало все українське населення, котре проживало на території Закерзоння. Метою переселення було розпорошення українців і їхня асиміляція на Західних теренах Польщі, які після Другої світової війни відійшли до Польщі.

Відповідно, юридичні підстави та порядок проведення Акції «Вісла» можна класифікувати як:

1) основні – Закон від 9 липня 1936 р. «Про внесення змін до Постанови Президента Республіки від 23 грудня 1927 р. «Про кордони держави», рішення Політбюро Центрального Комітету Польської Робітничої Партії,

Рішення Державної Комісії Безпеки – саме ці центральні органи влади приймали рішення про підготовку та проведення Акції «Вісла», рішення про створення штабу оперативної групи «Вісла» та визначили територію дій ОГ «Вісла», ухвалювали рішення про її припинення;

2) додаткові – комісії безпеки Речі Посполитої та Ради Міністрів Польщі, розпорядження міністерства оборони Польщі, Департаменту Військ Охорони Прикордоння Міністерства Національної Оборони, Директиви, інструкції польських органів влади щодо організації виселення, транспортування та поселення українського населення. Саме в них були чітко прописані правила проведення виселення: хто підлягає виселенню, порядок опису, транспортування населення та майна, а також правила поселення українців на теренах Західної Польщі;

3) оперативні – Звіти, рапорти, листи, накази та розпорядження командування міністерства оборони Польщі, Департаменту Військ Охорони Прикордоння Міністерства Національної Оборони, ОГ «Вісла» щодо процесу переселення, ходу проведення Акції «Вісла», порядку та підстав застосування санкцій до українців які чинили опір переселенню, а також поселення на нових територіях.

Анотація

Метою статті є дослідження й аналіз юридичних підстав проведення Акції «Вісла», визначення часових меж проведення Акції «Вісла», правова характеристика основної мети Акції – проведення протиправних примусових депортацій українського населення з території Закерзоння на територію Західної Польщі у 1947 р.

Підкреслено, що внаслідок радянсько-польських домовленостей у 1944–1951 рр. відбулися зміни кордонів між Польщею та Радянським Союзом, мільйони українського та польського населення зазнали трагедії переселення у зв'язку з т. зв. «обміном населення». Метою цих дій було перетворення політичного кордону між Польщею та Радянським Союзом також і на етнічний. Проте польській владі не вдалося повністю переселити українське населення з етнічних земель, тому широкомасштабні акції переселення польсько-радянської влади у 1944–1946 рр. продовжилися у 1947 р. Протягом 1947 р. з українських етнічних земель – Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини та Західної Бойківщини – відбулася примусова депортація українського населення на Західні землі Польської держави. Саме ці масові переселення отримали назву Акція «Вісла».

Доведено, що уряд Польщі розпочинає підготовку до проведення депортації українського населення ще на початку 1947 р. Фактичною підставою стало вбивство віце-міністра національної оборони Польщі К. Свєрчевського 28 березня 1947 р. у районі с. Яблочне та поспішне прийняття рішення про проведення примусової депортації українського населення, яке ґрунтувалося на припущеннях, що вбивство було спланованою операцією українського руху опору. Правовою основою проведення Акції «Вісла» став Закон від 9 липня 1936 р. «Про внесення змін до Постанови Президента Республіки від 23 грудня 1927 р. «Про кордони держави», який передбачав, що воєвода чи уповноважена ним повітова влада мали право заборонити проживання й перебування на території прикордонної зони окремим категоріям осіб на певний час чи постійно, якщо цього вимагали інтереси безпеки й охорони кордонів країни. Використання цієї юридичної конструкції було не новим: вона вже застосовувалася при виселенні українців із Лемківщини до УРСР у 1944–1946 рр.

Визначено характер, способи проведення, а також можливу причетність комуністичного уряду СРСР до проведення Акції «Вісла». Встановлено територіальні межі проведення ОГ «Вісла», а саме території з оперативними центрами у містах Сянік, Ряшів, Люблін і Горлиця. Саме виселення українського населення на Західні землі Польської держави мало проходити без застосування сили, але на практиці часто українці зазнавали фізичного і психічного насилля. Депортаційні заходи проходили в декілька етапів: перший (28 квітня – 15 червня 1947 р.), другий (15–30 червня 1947 р.), третій (початок липня – кінець жовтня 1947 р.) На переселених землях українці перебували в жахливих умовах, що становило грубе порушення їхніх громадянських прав і свобод, а саме: неналежні умови проживання, відсутність грошей і продуктів для прожиття, заборона вчитися українською мовою та ін., що мало на меті призвести до втрати української ідентичності переселених осіб.

Слід особливо наголосити на грубому порушенні майнових прав осіб, переселених у ході Акції «Вісла». Переселені українці мали можливість забрати зі своїх осель лише обмежену кількість майна, а решту було конфісковано польським комуністичним режимом. Це є ще одним свідченням протиправного характеру Акції «Вісла», умови проведення та наслідки якої були грубим порушенням прав людини.

Ключові слова: Акція «Вісла», українське населення, права людини, Польща, СРСР, Закерзоння.

Dumych K.M. Legal analysis of the grounds for conducting Action “Wisla”

Summary

The purpose of the article is to study and analyze the legal grounds for holding the Action “Wisla”, to determine its time frames and to characterize the main purpose of the Action – to carry out unlawful forced deportations of the Ukrainian population from the territory of “Zakerzonnia” to the territory of Western Poland in 1947.

It is characterized that as a result of the Soviet-Polish agreements of 1944–1951, borders between Poland and the Soviet Union were changed, and millions of Ukrainian and Polish people found themselves in a tragic situation in connection with the so-called “population exchange”. This was intended to give to the political border between Poland and the Soviet Union an ethnic character. However, the Polish authorities failed to completely relocate Ukrainian population from its ethnic lands. Large-scale resettlement actions of the Polish-Soviet authorities in 1944–1946 were continued in 1947. During 1947, Ukrainians who lived in their ethnic lands: Lemkivschyna, Nadsiania, Kholmshchyna, Pidliashshia, Lyubachivschyna and Western Boy-

kivshchyna lands of the Polish state were forced to move to the Western Poland. These mass relocations were called the Action “Wisla”.

It was determined that the Polish government began preparing for the deportation of the Ukrainian population at the very beginning of 1947. The factual basis for the holding of Action “Wisla” was the assassination of Poland’s Deputy Minister of National Defense K. Svierczewski on March 28, 1947, in the area of the village Yablochne, and the further assumption that it was a planned operation of Ukrainian resistance movement. The legal basis for holding the Action “Wisla” was the Law of July 9, 1936 “On Amendments to the Decree of the President of the Republic of December 23, 1927. “On the Borders of the State”, the position of which gave a special powers to the voivode or authorized district authority to prohibit residence and stay in the border area of the certain categories of people for a certain period of time or permanently if the security and security interests of the state so require. The use of this concept was not new: it had been already used when relocating Ukrainians from Lemkivshchyna to the Ukrainian SSR in 1944–1946.

The nature, methods of holding, as well as the possible involvement of the USSR Communist government in holding the Action “Wisla” are determined. The area of holding of the Action “Wisla” organization were territories with the operations centre in the cities of: Syanik, Rzeszow, Lublin and Gorlice. The relocation of the Ukrainian population into the Western lands of the Polish state was to take place without violence, but in practice, Ukrainians were often subjected to physical and mental violence. The deportation measures took place in several stages: the first on April 28 – June 15, 1947, the second on June 15 – June 30, 1947, the third beginning of July 1947 – the end of October 1947. On resettled lands, Ukrainians were in a very bad conditions, namely poor living conditions, lack of money and products for living, a ban on learning Ukrainian language, etc. All this aimed to the loss of Ukrainian identity of displaced persons.

Particular is emphasized in the gross violations of the property rights of the displaced persons. Relocated Ukrainians were able to take only a limited amount of property from their homes, and the rest were confiscated by the Polish communist regime. This is further evidence of the unlawful nature of the Action “Wisla”, the conditions of conduct and the consequences of which consisted a gross violation of human rights.

Key words: Action “Wisla”, Ukrainian population, human rights, Poland, USSR, Zakerzonia.

Список використаних джерел:

1. Гаврилюк Ю. Останній акт українсько-польської трагедії. 2011. URL: <http://molodlem.org.ua/kultura/istoria/2011-02-19-22-41-19.html>.
2. Нікітюк М.В. Операція «Вісла» – акт українсько-польської трагедії. 2016. URL: <file:///C:/Users/dumych/Downloads/226-586-1-PB.PDF>.
3. Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору». Операція «Вісла» 1947 року: остаточне вирішення українського питання в Польщі / Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору». URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=680>.
4. Патриляк І. Висвітлення Акції «Вісла у звітних документах українського підпілля». *Суспільно-історична та політико-правова оцінка тотального виселення українців з етнічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.* : збірник наукових праць. Львів : Левада, 2018. С. 320.
5. Місило Є. Акція «Вісла» : документи / упор. і ред. Є. Місило. Львів – Нью-Йорк : Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1997. 564 с.

6. Motyka G. Tak było w Bieszczadach: walkipolsko-ukraińskie. Warszawa : Oficyna Wydawnicza VOLUMEN, 1999. 552 s.
7. Халюк Л. Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості. Київ, 2014. 208 с.
8. Torzecki R. Wisła zaczęła Się w Moskwie. *Gazeta Wyborcza*. 1997. 20 maja.
9. Motyka G. Ukraińska partyzantska 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów I Ukraińskiej Powstańczej Armii. Warszawa, 2006. 660 s.
10. Стрійчук В. Операція «Вісла»: перебіг, наслідки, сучасні оцінки. 2012. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/8948/1/stiril.pdf>.
11. Ustawa z dnia 9 lipca 1936 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 grudnia 1927 r. o granicach Państwa : Dz.U. 1936 nr 55 poz. 397. Internetowy System Aktow Prawnych. Cyt. 31.03.2020. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19360550397/O/D19360397.pdf>.